

MICHAŁ ZBOROWSKI

Instytut Biblijny Katolickiego Stowarzyszenia Civitas Christiana

EKLEZJOTWÓRCZE SKUTKI KERYGMATU JAK PIERWSZE OŘĘDZIE BUDUJE KOŚCIÓŁ WEDŁUG PAPIEŻA FRANCISZKA

1. Wprowadzenie. 2. Wprowadzając w misterium trinitatis. 3. Wprowadzając w obdarowanie, które prowadzi do misji. 4. Wprowadzając w zrozumienie i osobowe przyjęcie nauki Kościoła

Słowa kluczowe: kerygma, papież Franciszek, przepowiadanie, wprowadzanie, zbawienie

1. WPROWADZENIE

Każdy, kto dziś żyje w Kościele i Kościołem (*sentire cum Ecclesia*) oraz zadaje sobie trud odczytywania znaków czasu w duchu Ewangelii, odkrywa w sposób niebudzący wątpliwości stałą oraz niezwykle pilną potrzebę ewangelizacji. Kościół jest wezwany do głoszenia dobrej nowiny i nie może z tego zadania zrezygnować, gdyż jest ono wpisane w jego naturę. Słowa „idźcie i głoscie” (por. Mk 16, 15) są wciąż aktualne i ciągle domagają się odpowiedzi realizowanej w sposób dostosowany pod względem formy do współczesnego odbiorcy, jego kultury oraz świata, w którym funkcjonuje.

Mając to na uwadze, w dziele głoszenia Ewangelii rozróżnia się misje *ad gentes*, duszpasterstwo, nową ewangelizację, a także proklamowanie Słowa w ramach liturgii¹. W każdej z tych form głosi się dobrą nowinę o Jezusie Chrystusie, a celem jest zbawienie człowieka. Natomiast to, co je różni, to odbiorca oraz poziom intelektualno-duchowy przekazu. Istniejący podział jest przejawem odpowiedzialności Kościoła, aby nie tylko głosić Ewangelię, ale robić to także skutecznie².

¹ Potrójny podział ewangelizacji na misję *ad gentes*, duszpasterstwo lub ewangelizację zwyczajną (obejmującą także wymiar liturgiczny) oraz nową ewangelizację opisuje papież Franciszek w Adhortacji *Ewangelii gaudium*, nr 14. Wcześniej opisywał to także papież Benedykt XVI w Adhortacji *Africae munus*, nr 160. Zob. W. Przychyna, *Ewangelizacja*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin 2006, 254–257.

² „Kościół przegrywa nie przez to, co głosi, ale jak głosi”. Projekt Pastoralny. Szkoła Ewangelizacji

Osobami szczególnie odpowiedzialnymi za głoszenie Słowa i mającymi w tej materii władzę (*manus*) są następcy Apostołów – biskupi³. Wśród nich, niemal od samego początku, szczególną rolę odgrywał biskup Rzymu. Obecny papież Franciszek rozpoczął swój pontyfikat w 2013 r., a wśród najczęściej powracających tematów jego nauczania znajdują się: *peryferia*, *synodalność*, *dialog*, *ekologia*, *rozeznawanie*, *ewangelizacja*, a w jej ramach temat *kerygmatu*. Papież Franciszek w sposób szczególny podkreśla radość płynącą z przekazywania wiary (*Evangelii gaudium*) oraz entuzjazm, który powinien charakteryzować głosicieli Jezusa. Wskazuje na potrzebę nowej ewangelizacji i proklamowania pierwszego orędzia, które wprowadza w żywą i osobową relację z Jezusem Chrystusem, a także jest nierozzerwalnie związane z rzeczywistością nowej ewangelizacji⁴, do której nawołuje zarówno papież, jak i jego poprzednicy⁵.

Kerygmat znajduje istotne miejsce w nauczaniu papieża Franciszka, który w swoich dokumentach pisze o pierwszym orędziu, ukazuje różne jego aspekty i omawia zawartość dogmatyczną, charakteryzuje jego wymiar pastoralny, a także wskazuje na moralną reperkusję jego przyjęcia. Natomiast w Adhortacji *Christus vivit* papież idzie krok dalej. Sam staje się *keryksem*, głosząc *kerygmat*⁶. Z tego względu nauczanie papieża ma nie tylko wymiar teoretyczno-teologicznego namysłu nad pierwszym zwiastowaniem Ewangelii, ale także wymiar praktyczno-duchowy, w którym papież Franciszek pokazuje jak głosić kerygmat we współczesnym świecie. Dodatkowo odsłania przy tym swoją duchową wrażliwość i akcenty, które są ważne w jego osobistej relacji z Bogiem.

To wszystko wydaje się uzasadnioną podstawą do tego, aby dokonać analizy teologii kerygmatu obecnego papieża. A w sposób szczególny poszukać w niej odpowiedzi na pytanie, jak pierwsze orędzie buduje Kościół? Czy można mówić o eklezjotówarzyskich skutkach kerygmatu? A jeśli tak, to jaki Kościół buduje to orędzie? Analizie zostały poddane adhortacje papieża Franciszka, przynoszące wiele następstw głoszenia kerygmatu, wpływających na rzeczywistość eklezjalną. Zostaną one zaprezentowane w trzech grupach tematycznych.

Warto podkreślić, że w teologii kerygmatycznej nie są to rzeczy nowe, jednak niezwykle cenne zdaje się uświadomienie sobie, które z nich, na obecnym etapie historii zbawienia, zauważa i akcentuje Piotr naszych czasów. Którymi, z Jego perspektywy, żyje i żyć powinien Kościół. Godna zauważenia jest również umiejętność obecnego papieża do odkrywania w znanych prawdach nowych wymiarów, głębi Ducha oraz perspektyw, które często zadają się umykać lub być lekceważone. Jest to także związane z przeświadczeniem Franciszka o tym, że często najprostsze prawdy wiary, a więc właśnie te zawarte w kerygmie, są znane, powtarzane, ale nie

św. Andrzeja, Stryszawa 2011, 13; <http://www.snebytom.pl/wp-content/uploads/2015/02/ProjektPastoralnySESA.pdf> (dostęp: 2.09.2023).

³ Por. KK 24–25.

⁴ Por. M. Zborowski, *Siedem cech charakteryzujących nową ewangelizację*, *Annales Missiologici Posnanienses* t. 25 (2020), 67.

⁵ Jan Paweł II pisał o niej w Encyklice *Redemptoris Missio* [2, 3, 33, 34, 37] czy Adhortacji *Christifideles Laici* [34–35], natomiast papież Benedykt XVI w adhortacji *Africae Munus* [160].

⁶ Zob. ChV 111–133.

są prawdami kształtującymi życie chrześcijańskie czy przemieniającymi codzienną rzeczywistość wierzących. Kerygmat ma przynosić życie, budować oraz przemieniać. Jest to orędzie, którego przyjęcie zawsze niesie za sobą liczne konsekwencje. W niniejszym artykule zostaną przedstawione eklezjotwórcze skutki kerygmatu, które występują w nauczaniu papieża Franciszka.

2. WPROWADZAJĄC W MISTERIUM TRINITATIS

W refleksji Franciszka nad kerygmatem w pierwszej kolejności należy zauważyć podkreślenie jego trynitarnego wymiaru. Papież pisze:

Kerygma jest trynitarna. Jest ogniem Ducha, udzielającego się pod postacią języków i sprawiającego, że wierzymy w Jezusa Chrystusa, który przez swą śmierć i zmartwychwstanie objawia nam i komunikuje nieskończone miłosierdzie Ojca⁷.

W tym sensie zwiastowanie kerygmatu jawi się jako szansa na wejście w relację z Bogiem Trójedynym, relację osobową oraz zbawczą. Rzeczywistość owocującą rozpaleniem przez Ducha, a także wiarą w Jezusa i odkryciem nieskończonego miłosierdzia. Przekaz kerygmatu jest głoszeniem dobrej nowiny o Bogu, które jednocześnie stwarza przestrzeń na spotkanie różniących się od siebie osób boskich oraz doświadczenie ich jedności⁸. Wskazany przez papieża wymiar kerygmatu przekłada się bezpośrednio na trynitarny wymiar chrześcijańskiej duchowości, pobożności i całego życia Kościoła⁹. U podstaw życia chrześcijańskiego jest spotkanie z Bogiem, który jest Trójcą¹⁰.

Papież przypomina tę podstawową i jakże fundamentalną prawdę wiary, ponieważ trynitarna charakterystyka pierwszego orędzia wiąże się z dwoma trudnościami, które mogą wpływać istotowo na przeżywanie wiary. Kerygmat powinien wprowadzać w relacje harmonijne, pełne i osobowe z całą Trójcą Świętą¹¹. Wyzwaniem jest więc właściwe ogłaszanie dobrej nowiny przy unikaniu przeakcentowania jednej z osób boskich. Należy zachować równowagę w ogłaszaniu misterium miłości Ojca i Jego miłosierdzia, dzieła zbawienia dokonanego przez Jezusa Chrystusa na krzyżu oraz otwarcia na Osobę Ducha Świętego przychodzącego z mocą. Ważne jest ukazywanie jedności osób w dziele zbawienia i brak wiązania funkcji czy tytułów tylko z jedną osobą¹².

Drugim wyzwaniem jest budowanie dojrzałych relacji z Bogiem w wolności od obdarowania. Chodzi o to, aby wiara, nadzieja i miłość nie były interesowne, a dary bądź charyzmaty nie fascynowały bardziej niż Bóg, który jest ich dawcą. Aby szukać Boga bardziej niż akceptacji, wyzwolenia czy uzdrowienia. Papież Franciszek mówił o tym podczas jednej z audiencji generalnych:

⁷ EG 164.

⁸ Por. KKK 254–255.

⁹ Zob. B. Ferdek, *Duchowość jako interioryzacja dogmatu*, *Studia Gnesnensia* XXXI (2017), 19–31.

¹⁰ Por. DCE 1.

¹¹ Por. KKK 260.

¹² Por. tamże 258.

Wiele naszych modlitw też trochę tak wygląda, są to prośby o łaski skierowane do Pana, bez prawdziwego zainteresowania Nim samym. Idziemy, aby prosić, prosić bez końca... Ewangelia zauważa, że Jezus był często otoczony przez wielu ludzi, którzy szukali Go żeby coś uzyskać: uzdrowienie, pomoc materialną, ale nie po to, żeby po prostu z Nim być [...]. Jakże to dla nas dobre, gdy uczymy się przebywania z Nim, przebywania z Panem, bez jakiegokolwiek innego celu, właśnie tak jak to się dzieje z osobami, które kochamy: chcemy je coraz bardziej poznawać, bo dobrze z nimi być¹³.

Poza wymiarem relacyjnym, który może zostać zawężony do obdarowania, można także zauważyć redukcjonizm praktyczno-duszpasterski. Najpewniej w ogóle nieuświadomiony i powtarzany na zasadzie utartych schematów. Dobrą egzemplifikacją tego zagrożenia są chociażby treści intencji mszalnych: o dary Ducha Świętego z okazji kolejnej rocznicy święceń kapłańskich czy ślubu. Skoro w sakramencie chrztu świętego i bierzmowania wierny otrzymuje dary Ducha Świętego, bardziej zasadne byłoby sformułowanie: „o współpracę z Duchem Świętym i Jego darami” lub „o otwartość na natchnienia Ducha”. Do rzadkości zaliczyć należy intencję o „uświęcenie”, „upodobnienie do Jezusa”, „do życia w Bożej obecności” czy „zanurzenia w Bogu”. Czy jest to tylko kwestia zwyczajowo przyjętych i rutynowo powtarzanych formuł? A może stoi za nimi pewien brak dojrzałości w relacji z osobami Trójcy, a także pewien brak wiedzy teologicznej? Nie jest celem tego artykułu szczegółowa odpowiedź na to pytanie, zwłaszcza, że każda z wymienionych kwestii wydaje się możliwa. W tym miejscu należy jedynie stwierdzić, że pojawiające się niepewności, potwierdzają słuszność intuicji papieża Franciszka, przypominającego trynitarny wymiar kerygmy. Jest ona trafna i przede wszystkim aktualna.

Wyzwania przeakcentowania osób lub prymatu obdarowania nad relacją są poważnym zagrożeniem kerygmatu, a przez to także wiary człowieka. Kerygma będzie budować Kościół tylko wtedy, gdy będzie ogłaszała misterium trinitatis przy jednoczesnym dojrzałym wprowadzaniu w to misterium.

3. WPROWADZAJĄC W OBDAROWANIE, KTÓRE PROWADZI DO MISJI

Głoszenie kerygmatu wiąże się z obdarowaniem człowieka oraz uzdolnieniem go do posługi w Kościele i dla Kościoła. W tym przypadku skutki eklezjotwórcze pierwszego orędzia tworzą pewną grupę wzajemnie przenikających się i uzupełniających konsekwencji. Stanowią one swoistą drogę od osobistego spotkania, poprzez wielorakie obdarowanie, aż do zaangażowania misyjnego.

Papież przypomina, że kerygmat jest przestrzenią spotkania osób oraz doświadczenia zbawienia. To podstawowe doświadczenie „spotkania z Bogiem przez Chrystusa umarłego i zmartwychwstałego¹⁴. Niezwykle istotne jest to chrystologiczne

¹³ Katecheza wygłoszona w czasie audiencji generalnej, 16 listopada 2022 r., <https://www.ekai.pl/dokumenty/audiencja-generalna-papieza-franciszka-16-listopada-2022/> (dostęp: 19.08.2023).

¹⁴ ChV 213.

dopowiedzenie Franciszka, teologia kerygmaticzna stwierdza bowiem, że w pewnym momencie głoszenia dobrej nowiny następuje przejście od Boga głoszonego do Boga, który głosi; od Jezusa, który jest przedmiotem głoszenia, do Jezusa, który jest głoszącym podmiotem¹⁵. O tym doświadczeniu pisał już św. Paweł w Liście do Koryntian: „usiłujcie doświadczyć Chrystusa, który przeze mnie przemawia” (2 Kor 13, 3a¹⁶). W czasie proklamacji keryksa, we współpracy z nim i do pewnego stopnia dzięki niemu, Bóg wychodzi na spotkanie człowiekowi, pragnie dać swoje słowo, obecność, dar spotkania w prawdzie i miłości¹⁷. Staje się obecny, tak ja obiecywał słowami: „gdzie dwaj lub trzej zebrani w imię moje, tam jestem pośród nich” (Mt 18, 20). Bóg, który jest miłością (por. 1 J 4, 8b), zawsze rozpoczyna od spotkania i wejścia w dialog. „U początku bycia chrześcijaninem nie ma decyzji etycznej czy jakiejś wielkiej idei, jest natomiast spotkanie z wydarzeniem, z Osobą, która nadaje życiu nową perspektywę, a tym samym decydujące ukierunkowanie”¹⁸.

Zagrożeniem tego wymiaru kerygmatu jest automatyczne, bezrefleksyjne oraz oderwane od relacji z Bogiem głoszenie dobrej nowiny. Jeżeli keryks powtarza prawdy kerygmaticzne, ale bez osobistego doświadczenia lub pomimo swojego spotkania z Jezusem zmartwychwstałym pozostaje poza mentalnością spotkania, otwartości, a przede wszystkim miłości do tych, którym głosi Ewangelię może nie osiągnąć celu. Można prawdy pełne życia i dynamizmu przekazywać na sposób sprawozdania¹⁹, przymuszania, moralizowania, czy nawet lekceważenia odbiorców. W takiej sytuacji można mówić wyłącznie o wypowiedaniu słów, które niestety nie zrodzą spotkania ani przestrzeni do doświadczenia miłości Boga i Jego łaski²⁰. Nawet Ewangelia, oderwana od mentalności i Ducha, może być starym prawem, a dobra nowina stać się suchym przekazem.

W trynitarniej definicji kerygmatu papież Franciszek zawarł także stwierdzenie o „udzielającym się” Bogu. Proklamowanie dobrej nowiny w jej najbardziej podstawowej wersji jest okazją do spotkania Boga, ale także doświadczenia Boga, który udziela się człowiekowi. Jest to obdarowanie darmowe i bezwarunkowe, gdyż Bóg przenika każdego słuchającego człowieka²¹, nawet jeśli odbiorca ostatecznie odmówi przyjęcia tego orędzia. W ten sposób realizuje się prawda zawarta w przypowieści o siewcy, który siał hojnie, nie oceniając gleby (por. Mt 13, 3–9). Swojej łaski udzielał obficie. W konsekwencji, u samych podstaw widać, że chrześcijaństwo jest rzeczywistością darmowego obdarowania, a głosząc kerygmat, głosi się Ewangelię

¹⁵ Por. A. Jankowski, *Kerygmat w Kościele Apostolskim*, Częstochowa 1989, 133–174.

¹⁶ Wszystkie wykorzystane w pracy fragmenty są przytaczane za: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, opracował Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich, Poznań 2000⁴.

¹⁷ Por. A. Woźnica, J. Słomka, *Radical nature of pope Francis's ecclesiology*, *Teologia w Polsce* 15, 1 (2021), 110.

¹⁸ DCE 1.

¹⁹ Por. J.H. Prado Flores, *Nowi ewangelizatorzy dla Nowej Ewangelizacji*, Poznań 2013, 56.

²⁰ Oczywiście jest to, że Bóg jest większy i może posłużyć się *instrumentum mortum* i wyprowadzić dobro nawet z takiej sytuacji. Analiza dotyczy jednak perspektywy keryksa jako kanału łaski. Stąd tak ważne jest jego przygotowanie, otwartość i bliska relacja z Panem.

²¹ Por. A. Jankowski, dz.cyt., 142–143.

łaski Bożej (por. Dz 20, 24). Jest to perspektywa bardzo często zapomniana, ale i celowo rugowana, zwłaszcza we współczesnym świecie, w którym dominują: indywidualizm, relatywizm czy scjentyzm. Wszystkie te tendencje podkreślają, że człowiek ma być samodzielnym podmiotem, od którego wszystko zależy, w każdej dziedzinie życia. Papież Franciszek w Adhortacji *Evangelii gaudium* przestrzega przed współczesnymi formami pelagianizmu²², czyli postawami charakteryzującymi się koncentracją na własnych siłach i możliwościach. W świetle pierwszego orędzia można bowiem jasno dostrzec, że nie wszystko zależy od człowieka. Jest to rzeczywistość, w której odbiorca wezwany jest do aktywnego dialogu z Bogiem, przyjęcia Jego obdarowania, zgody na Jego obecność w swoim życiu. Jest to przestrzeń spotkania, dialogu i przyjmowania. To dlatego kerygmat jest orędziem na wskroś charytologicznym oraz uczy właściwego odniesienia do łaski oraz życia nią.

Po doświadczeniu spotkania i zgodzie na przyjęcie Boga oraz Jego łaski, człowiek zaczyna doświadczać zbawczych konsekwencji tego wyboru. Papież Franciszek mówi o obecności zmartwychwstałego w życiu nowego stworzenia i jej trzech wymiernych korzyściach:

Jezus Chrystus cię kocha, dał swoje życie, aby cię zbawić, a teraz jest żywy u twego boku codziennie, aby cię oświecić, umocnić i wyzwolić²³.

Towarzyszenie Jezusa nastawione jest na ochronę oraz rozwój nowego życia wobec zagrożeń zewnętrznych i wewnętrznych. Jego obecność jest jak skała dla nowo budowanego domu wiary, na który rzuciły się wichry (por. Mt 7, 24–27). Przychodzi z oświeceniem we wszystkich ciemnościach grzechu, słabości, niepewności, wprowadza światło tam, gdzie panuje mrok śmierci. „Ja jestem światłością świata. Kto idzie za Mną, nie będzie chodził w ciemności, lecz będzie miał światło życia” (J 12, 12). Kroczenie z Jezusem przynosi także umocnienie do zmagania się z samym sobą, z drugim człowiekiem, światem i jego licznymi pokusami, a także z szatanem. Przyjęcie kerygmatu prowadzi do odkrycia doświadczenia, że kto wierzy, nigdy nie jest sam²⁴. Obecność Jezusa umarłego i zmartwychwstałego w życiu wierzącego jawi się jako konkretna łaska uzdalniająca do walki o nowe życie, umocnienie w napotkanych na drodze przeszkodach. Papież Franciszek opisuje to w następujący sposób:

Trzymając się Go, będziemy żyli i bez szkody przejdziemy przez wszystkie formy śmierci i przemocy, które czają się po drodze²⁵.

Trzecim, wskazywanym przez papieża doświadczalnym aspektem obecności Jezusa w życiu nowego stworzenia, jest rzeczywistość wyzwolenia. Ma ona podwójny wymiar. W pierwszym chodzi o wolność od grzechu, nałogu czy zniewolenia. Jezus umacnia oraz uzdalnia do nowego życia w wolności. Człowiek jest i może

²² EG 94.

²³ Tamże 164.

²⁴ Motto podróży apostolskiej papieża Benedykta XVI do Niemiec 9–14.09.2006. Pojawia się już w homilii inauguracyjnej papieża, 24 IV 2005 r. Zob. K. Gózdź, *Kto wierzy, nigdy nie jest sam*, Kieleckie Studia Teologiczne 14 (2015), 145–157.

²⁵ ChV 127.

być wolny w Jezusie. Kerygmat rodzi ludzi wolnych, ale i dążących do wolności. Jest to bowiem proces dokonujący się w życiu duchowym nowego stworzenia, by wzrastać w wolności i świętości. Dlatego tak istotne zdają się omówione wcześniej oświecenie i umocnienie. Ale papież, pisząc do młodych, podkreśla także podmiotowo-tożsamościowy wymiar wolności:

Drodzy młodzi, „jesteście bezcenni, nie jesteście towarem na licytacji. Proszę was, nie dajcie się kupić, nie dajcie się zwieść, nie pozwólcie się zniewolić kolonizacjom ideologicznym, które kładą nam do głowy dziwne idee, a w końcu stajemy się niewolnikami, uzależnionymi, tymi, którym nie powiodło się w życiu. Nie macie ceny: musicie to zawsze powtarzać: nie jestem na aukcji, nie mam ceny. Jestem wolny, jestem wolny! Zakochajcie się w tej wolności, którą daje wam Jezus²⁶.

Zakochać się w wolności, którą daje Jezus, to odkryć swoją tożsamość dziecka Bożego. Człowiek nie jest niewolnikiem, nie ma ceny, a jeśli coś mu w życiu nie wyszło, to w Jezusie może zostać to przemienione. Wartość człowieka, to wartość miłosierdzia Ojca, który nie wahał się oddać swojego Syna, aby człowiek miał życie w obfitości. Oświecenie, umocnienie i wyzwolenie, o których pisze papież, to właśnie doświadczenie życia w obfitości. Wolność jawi się jako przestrzeń i możliwość do odkrywania w pełni swojej tożsamości – człowiek wie, kim jest. A następnie do odkrywania spełnienia swojego życia w Bogu – człowiek wie, dzięki komu może być wolny i co spełnia jego życie. Taka obecność Jezusa przynosi spełnienie osobowe, harmonizację człowieka, który stworzony do miłości, może stawać się sobą, jedynie kochając w wolności. Chwałą Boga jest człowiek żyjący²⁷.

Oświecenie, umocnienie oraz wyzwolenie, jako skutki przyjęcia dobrej nowiny o zbawieniu w Jezusie Chrystusie, dotyczą wymiaru indywidualnego. Dokonują się w osobistej relacji pomiędzy wierzącym a Bogiem. W ten sposób kerygmat buduje Kościół poprzez ożywienie poszczególnych jego członków. Jednak papież Franciszek zauważa także, że Bóg działający w kerygmacie może ożywiać także struktury oraz instytucje:

Bez tego żarliwego przepowiadania każda struktura kościelna stanie się jeszcze jedną organizacją pozarządową, a zatem nie odpowiemy na żądanie Jezusa Chrystusa: „Idźcie na cały świat i głoscie Ewangelię wszelkiemu stworzeniu! (Mk 16, 15)²⁸.

Bez głoszenia kerygmatu obumiera nie tylko rzeczywistość, w której nie jest głoszona dobra nowina, ale także struktura, która powinna głosić, a tego nie czyni. Stąd jasna konstatacja, że bez kerygmatu każda rzeczywistość kościelna utraci nadprzyrodzony i dający życie wymiar. Stanie się zwykłą organizacją pozarządową. Nastąpi redukcja do wymiaru socjologicznego i naturalnego. Kerygmat jest performatywny, a więc sam podporządkowuje sobie rzeczywistość, siłą tkwiącą w nim samym²⁹. On odnawia tożsamość, misję oraz powołanie, urzeczywistnia nawrócenie³⁰. Dlatego, jeśli to orędzie nie będzie rodzić do życia w wolności, w obfitości, nie będzie stwarzać przestrzeni do spotkania Boga, w pierwszej kolejności rzeczywistości

²⁶ Tamże 122.

²⁷ Ireneusz z Lyonu, *Adversus haereses*, IV 20, 7; Sch 100, 648. Zob. KKK 292.

²⁸ QA 64.

²⁹ Por. R. Cantalamessa, *Jezus Chrystus Święty Boga*, tłum. z wł. W. Polczyk, Wrocław 2000, 93.

³⁰ A. Woźnica, J. Słomka, art.cyt., 117.

Kościół powołanej do jej głoszenia, to straci ona swój unikatowy charakter i nie będzie różniła się od innych organizacji funkcjonujących w świecie. Papież Franciszek zauważa także, że inne instytucje kościelne powinny być odnawiane poprzez doświadczenie kerygmatu. Pisze:

Szkola katolicka jest nadal istotną przestrzenią ewangelizacji ludzi młodych. Ważne jest uwzględnianie kilku inspirujących kryteriów wskazanych w Konstytucji apostołskiej *Veritatis gaudium* z myślą o odnowieniu i ożywieniu szkół i uniwersytetów „w wyjściu” misyjnym, takich jak: doświadczenie kerygmatu³¹.

Kerygma, zdaniem papieża Franciszka, powinna przenikać indywidualny, ale także wspólnotowy, strukturalny oraz instytucjonalny wymiar Kościoła. W ten sposób moc Boga, objawiającego się w czasie proklamacji tego orędzia, może odnawiać oraz czynić ciągle nową wspólnotę Kościoła. W konsekwencji ta z nowym zapałem angażuje się w dzieło ewangelizacji, dzieląc się dobrą nowiną o Jezusie, ale także poprzez liczne formy aktywności podejmowane na rzecz troski o bliźniego. Papież Franciszek wskazuje na natychmiastową reperkusję moralną:

Kerygma posiada nieuchronnie treść społeczną: w samym sercu Ewangelii znajduje się życie wspólnotowe i zaangażowanie się na rzecz innych. Treść pierwszego przepowiadania ma natychmiastową reperkusję moralną, której centrum jest miłość³².

Obdarowany w spotkaniu z Bogiem człowiek, wyzwolony i doświadczający życia w obfitości, zaczyna niemal od razu odczuwać potrzebę obdarowywania innych. Przyjął i chce przekazać³³. Bóg w nim uzdolnia i prowadzi do bezinteresownego dawania siebie. To dzielenie będzie miało wymiar ewangelizacyjny – bezpośredniego opowiadania o Bogu i Jego miłości, przesycania świata, we wszystkich jego wymiarach wartościami Ewangelii, ale także posługi na rzecz potrzebujących. Kerygma rodzi zatem uczniów-misjonarzy, ale i uczniów-sługi, którzy stają się budzącym zdumienie świadectwem dla współczesnego świata³⁴, świadcząc słowem, czynem, ale również całym swoim życiem, że Bóg istnieje i kocha człowieka. Są to ludzie gotowi do nieustannego wychodzenia ku drugiemu człowiekowi nawet na peryferia. Dlatego służba zrodzona z kerygmatu ma wymiar społeczny i jak podkreśla papież Franciszek, w jej centrum znajduje się miłość³⁵. Jest wyrazem przemiany człowieka pod wpływem osobistego spotkania z Bogiem, który jest miłością, który służy człowiekowi (por. Mk 10, 45; Mt 20, 18). Kerygmat zatem nie tylko ożywia, ale uzdolnia do przekazywania tego życia i ożywiania innych.

Kerygma będzie budować Kościół tylko wtedy, gdy to orędzie będzie przestrzenią osobowego spotkania, otwartego na zbawczą propozycję Boga. Jej przyjęcie zrodzi

³¹ ChV 222.

³² EG 177.

³³ Por. G. Ryś, *Pierwsze jest pierwsze*, Kraków 2015, 94.

³⁴ Już Beda Czcigodny pisał: „Słowo nauczyciela słabo wpływa na serce słuchaczy, gdy nie jest poparte przykładem postępowania” (Beda Czcigodny, *Komentarz do Dziejów Apostolskich*, PSP 68, 3, 7, 61). Podobną myśl wyraził także papież Paweł VI w Encyklice *Evangelii Nuntiandi* pisząc: „człowiek naszych czasów chętniej słucha świadków, aniżeli nauczycieli; a jeśli słucha nauczycieli, to dlatego, że są świadkami” (EN 41).

³⁵ EG 177.

nowego człowieka wyzwolonego od grzechu i niewoli oraz powołanego do pełni życia przez Jezusa Chrystusa w Kościele. Spotkanie Boga żywego pozwala człowiekowi nie tylko odkryć swoją tożsamość, ale także rodzącą się w nim konieczność zaangażowania na rzecz drugiego człowieka. Powstaje w ten sposób nieprzerwana sztafeta świadków, którzy, doświadczwszy przemiany, przyprowadzają do Boga kolejne osoby, rozszerzając tym samym Królestwo Boże na świecie.

4. WPROWADZAJĄC W ZROZUMIENIE I OSOBOWE PRZYJĘCIE NAUKI KOŚCIOŁA

Ostatnią grupą eklezjotwórczych skutków kerygmatu w nauczaniu papieża Franciszka jest zdolność tego orędzia do wprowadzania w osobowe przyjęcie nauki Kościoła i świadome życie nią w codzienności. Pierwszym aspektem, który analizuje Franciszek w tej grupie, jest początkowość kerygmatu. Życiodajna siła zawarta w prostym przekazie kerygmatu jest początkiem i eksplozją dalszego przekazu, który dokonuje się w teologii i nauczaniu Kościoła³⁶. Przysługuje mu pierwszeństwo chronologiczne oraz ontologiczne. Z niego rodzą się pozostałe treści dotyczące Boga. Jak pisze papież:

Cała formacja chrześcijańska jest przede wszystkim pogłębieniem kerygmy, która coraz bardziej i doskonalej się ukonkretnia i nigdy nie przestaje rzucać światła na pracę katechetyczną oraz pozwala odpowiednio zrozumieć znaczenie jakiegokolwiek tematu poruszanego w katechezie³⁷.

Można powiedzieć, że kerygmat przypomina nasienie, które daje początek i od którego bierze początek wszystko³⁸, aby być później pogłębiane oraz rozwijane. To, co jest istotne, to fakt, że owa początkowość kerygmatu z biegiem czasu zaczyna również pełnić funkcję weryfikacyjną oraz eksplanacyjną. Każda treść teologiczna może i powinna być skonfrontowana z podstawowym orędziem o Bogu oraz Jego dziele zbawienia. Przesłanie kerygmatu staje się także przestrzenią zrozumienia prawd wiary, jak również szansą ich osobowej recepcji. Nie chodzi tylko o intelektualne przyjęcie prawd katechizmowych, ale odkrycie ich sensu, indywidualnego odniesienia do egzystencji człowieka oraz zachwyty nad historią zbawienia, realizowaną „dla mnie”³⁹. Takie doświadczenie stwarza nowego człowieka, który wie, dlaczego wierzy, ponieważ wie komu zaufał (*scio cui credidi*). Podstawą jest osobowa relacja, a nie tylko prawdziwość czy wiarygodność objawienia. Kardynał Raniero Cantalamessa to osobowe odkrycie sensu prawd wiary przedstawił za pomocą następującego obrazu: „Dogmaty są damami i rycerzami, którzy są pogrążeniu

³⁶ Por. A. Woźnica, J. Słomka, art.cyt., 116–117.

³⁷ EG 165.

³⁸ Por. R. Cantalamessa, *Wiara, która zwycięża świat*, tłum. z wł. T. Bargiel, Kraków 2012, 22.

³⁹ Por. R. Cantalamessa, *Tajemnica chrztu*, tłum. z wł. G. Niedźwiedź, Wrocław 2006, 58; R. Cantalamessa, *Wsluchani w Ducha Świętego*, tłum. z wł. J. Pawlus, J. Stachurska, M. Rogozińska, I. Ciapara, Kraków 1994, 15–16. Zob. M. Zborowski, *Jakie poznanie Syna przyniosą kerygmatyczne formuły „za nas” i „dla nas” (por. Rz 4,25)?*, w: *Imago Dei – Imago Christi. Na Obraz Boży*, red. A. Małek, Ł. Rzepka, Kraków 2018, 31–47.

w głębokim śnie w zamku. Trzeba je obudzić, by z całą swoją chwałą skoczyły na nogi”⁴⁰. Treści dogmatyczne przestają być martwymi normami, uszpiętymi i nie znaczącymi treściami, gdy dzięki wierze i osobowej relacji objawiają zawarte w nich życie, zapraszają do interakcji, wpływającej na życie codzienne wierzącego człowieka.

Wspomniane powyżej funkcje pierwszego orędzia prowadzą również do odkrycia, że kerygmat może służyć jako rzeczywistość przynosząca nowe, świeże spojrzenie, nadająca nową perspektywę lub odnawiająca zapomniane motywacje. Zatem, w sytuacji kryzysu, impasu lub zupełnie nowej, nieznanej dotąd rzeczywistości (jak chociażby światowa pandemia COVID-19), zwiastowanie kerygmatu jawi się jako szansa odkrycia Bożej drogi w danej sytuacji i dla konkretnych ludzi. Dlatego papież Franciszek podkreśla, że kerygma powinna być orędziem, które musimy wielokrotnie usłyszeć⁴¹. Nie chodzi o zmianę doktryny czy orzeczeń soborowych, ale takie wsłuchiwanie się w Ducha, które przynosi rozwój rozumienia dogmatu i jego aktualizację w danym kontekście czasowo-kulturowym⁴².

Kerygmat jest pierwszym orędziem, z którego wypływa chrześcijańska formacja, ale objawiając początkowe przesłanie, jego logikę, sens i cel jest w stanie także doprowadzić człowieka do zrozumienia pogłębionych treści katechetycznych i dogmatycznych. Natomiast w nietypowych okolicznościach jawi się jako narzędzie do odkrywania nowości poprzez pozwolenie Bogu objawiania mu swojej woli w konkretnych sytuacjach. Jest to najbardziej podstawowy przekaz wiary, kształtujący i przemieniający rzeczywistość. Z tego też powodu nie dziwi, że papież Franciszek uważa:

«Kerygma», która powinna zajmować centralne miejsce w działalności ewangelizacyjnej i w każdej próbie odnowy Kościoła⁴³,

a to także:

„wieść zawierająca trzy wielkie prawdy, które wszyscy musimy wielokrotnie usłyszeć”⁴⁴.

Realny wpływ kerygmy na życie człowieka sprawia, że orędzie to powinno towarzyszyć chrześcijaninowi w każdym momencie życia. Ma być ono ziarnem padającym na glebę serca, by zawsze przynosić owoc (por. Mt 13, 8). Niezależnie od etapu, na jakim znajduje się odbiorca, czy jest neofitą czy mistykiem, znawcą teologii czy nie. Zawsze jest orędziem, które przyjęte będzie przemieniało egzystencję człowieka oraz przyczyniało się do jego uświęcenia oraz przybliżania ku pełni zbawienia. Dlatego papież Franciszek podkreśla, że prawdy zawarte w kerygmacie powinny być usłyszane wielokrotnie.

⁴⁰ R. Cantalamessa, *Maryja zwierciadłem dla Kościoła*, tłum. z wł. J. Królikowski, Warszawa 1994, 71.

⁴¹ Por. ChV 111.

⁴² Zgodnie z teorią o rozwoju rozumienia dogmatu i jej kryteriami. Zob. Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Interpretacja Dogmatów*, w: *Od wiary do teologii. Dokumenty Międzynarodowej Komisji Teologicznej 1969–1996*, red. J. Królikowski, Kraków 2000, 273–302.

⁴³ EG 164.

⁴⁴ ChV 111.

Na koniec papież zauważa, że kerygmat pełni ważną rolę w przygotowaniu do sakramentów. W Adhortacji *Amoris laetitia* podkreśla:

Ważniejsza jest jakość niż ilość, a priorytetowo należy potraktować – wraz z odnowionym przepowiadaniem *kerygmy* – te treści, które przekazywane w sposób atrakcyjny i przyjazny pomogą im zaangażować się w proces trwający całe życie „z wielkodusznością i wolnością”. Jest to rodzaj „inicjacji” do sakramentu małżeństwa, który zapewni im niezbędne elementy, aby mogli go przyjąć z najlepszą dyspozycją i rozpocząć życie rodzinne z pewną solidnością⁴⁵.

Stwierdzenie to pada w kontekście refleksji nad sakramentem małżeństwa. Wydaje się jednak, że można je rozszerzyć na przygotowanie oraz dojrzałe przeżywanie innych sakramentów. Kerygmat wzbudza wiarę, otwiera na łaskę i osobową relację z Bogiem, które to w sposób realny dokonują się w sakramentach. Kerygmat pełni więc rolę przygotowującą do ich przyjęcia, otwiera na osobowy wymiar tej rzeczywistości oraz usposabia do współpracy z łaskami danego sakramentu. Ta wzajemna zależność oraz współpraca kerygmatu z katechezą sakramentalną jest egzemplifikacją jak pierwotne orędzie nadaje sens i otwiera na zrozumienie treści pogłębionych i bardziej dojrzałych⁴⁶. Jak przygotowuje oraz ułatwia świadome i osobowe współpracowanie z łaską.

Kerygmat buduje Kościół wtedy, gdy odkrywa pierwotny sens i logikę, a przez to stwarza możliwość zrozumienia i egzystencjalnego odniesienia prawd Bożych do życia ludzkiego i świadomego ich przyjęcia. Dopiero w spotkaniu z Bogiem człowiek może zrozumieć, z czego wynika doktryna wiary, dlaczego należy postępować zgodnie z jej wytycznymi oraz zachwycić się ich realną wartością i pięknem. Można to zaobserwować na wskazanym przez Franciszka przykładzie współpracy kerygmatu z sakramentami, gdzie ogłoszenie orędzia ułatwia przygotowanie, przyjęcie, a w dalszej kolejności również współpracę z łaskami sakramentu i życie nim w swojej codzienności.

Kerygmat buduje Kościół poprzez odnawianie spojrzenia, ukazywanie sensu i najgłębszej logiki wynikającej z prawdy, że Bóg jest miłością gotową oddać swoje życie za człowieka. Buduje również poprzez osobowe powołanie świadomych świadków wiary, którzy przyjmują Boże orędzie wraz z jego konsekwencjami i chcą nim żyć. Taka odnowa człowieka wierzącego, dokonująca się niezależnie od etapu, na którym znajduje się dana osoba, przyczynia się do rozwoju i umacniania Królestwa Bożego w świecie.

* * *

Nie ulega wątpliwości, że refleksja papieża Franciszka nad rzeczywistością kerygmatu ma wymiar dogmatyczny, gdzie porusza zagadnienia z trynitologii, chrystologii, charytologii czy sakramentologii, jak i pastoralny, który ukazuje duszpasterskie oraz moralne przełożenie treści dogmatycznych. Papież Franciszek nie tylko mówi o kerygmacie, ale również głosi kerygmat i zachęca do jego głoszenia.

⁴⁵ AL 207.

⁴⁶ J. Lekan, *Kerygma i mistagogia w zbawczym spotkaniu współczesnego człowieka z Bogiem*, *Teologia w Polsce* 8, 2 (2014), 73.

Podkreśla doniosłą rolę i znaczące skutki jego proklamowania. Kościół nie może odstąpić od zwiastowania tego orędzia bez negatywnych konsekwencji dla siebie samego.

Kerygmat buduje Kościół, wprowadzając człowieka w żywą i osobową relację z Bogiem w Trójcy, stwarzając możliwość do przyjęcia łaski, wyzwolenia i życia w obfitości. Kościół ludzi wolnych, trwających w komunii z Bogiem (łaska uświęcająca) i dążących do świętości. Kościół zewangelizowany i ewangelizujący, otwarty na misje, na wyjście ku człowiekowi, bez uprzedzeń względem niego. Kościół znający wartość i moc kerygmatu oraz nigdy nierezygnujący z tego orędzia. Kościół współpracujący z Bogiem, szukający Jego woli i budujący na Nim. Aktywny, ale nie wpadający w aktywizm, zaangażowany w służbę miłości, wychodzący na peryferia. Kościół rozumiejący sens doktryny. Nauczający jako świadek, który osobiście przyjął, zrozumiał i żyje prawdami wiary. I potrafi je obronić egzystencjalnie. Taki Kościół buduje kerygma i o takim Kościele od początku swojego pontyfikatu mówi papież Franciszek. Jest to Kościół żywy, młody, ewangelizujący, bo w Jego centrum jest Jezus Chrystus.

Na koniec warto zaznaczyć, że analiza adhortacji Franciszka przyniosła także zbiór cech charakteryzujących, zdaniem papieża, pierwsze orędzie. Kerygmat jest według niego orędziem pięknym, ważnym, większym, bardziej pociągającym, najbardziej potrzebnym, solidnym, głębokim, pewnym, treściwym, mądrym, a także takim, którego nigdy nie można przemilczeć⁴⁷. Wszystkie te określenia wynikają z faktu, że głoszenie kerygmatu służy budowaniu Kościoła, dawaniu życia, urzeczywistnianiu to, co Jezus Chrystus wysłużył na krzyżu, otwierając perspektywę życia wiecznego dla wszystkich, którzy zechcą je przyjąć.

BIBLIOGRAFIA

- Beda Czcigodny, *Komentarz do Dziejów Apostolskich*, PSP 68, tłum. z łac. i red. D. Sztuk, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2015.
- Benedykt XVI, Adhortacja apostolska *Africae munus*, Kraków: Wydawnictwo AA, 2012.
- Benedykt XVI, Encyklika *Deus caritas est*, Wrocław: TUM Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, 2006.
- Cantalamesa R., *Jezus Chrystus Święty Boga*, tłum. z wł. W. Polczyk, Wrocław: Wydawnictwo św. Antoniego, 2000.
- Cantalamesa R., *Maryja zwierciadłem dla Kościoła*, tłum. z wł. J. Królikowski, Warszawa: Wydawnictwo Księży Marianów, 1994.
- Cantalamesa R., *Tajemnica chrztu*, tłum. z wł. G. Niedźwiedz, Wrocław: Wydawnictwo św. Antoniego, 2006.
- Cantalamesa R., *Wiara, która zwycięża świat*, tłum. z wł. T. Bargiel, Kraków: Wydawnictwo Serafin, 2012.
- Cantalamesa R., *Wsluchani w Ducha Świętego*, tłum. z wł. J. Pawlus, J. Stachurska, M. Rogozińska, I. Ciapara, Kraków: Wydawnictwo M, 1994.
- Ferdek B., *Duchowość jako interioryzacja dogmatu*, *Studia Gnesnensia* XXXI (2017), 19–31.

⁴⁷ Por. EG 35, 165; AL 58; ChV 111. Por. M. Zborowski, *Kerygmat w ujęciu papieża Franciszka. Refleksje dogmatyczno-pastoralne*, *Teologia w Polsce* 13, 2 (2019), 266–269.

- Franciszek, Adhortacja apostolska *Amoris laetitia*, Kraków: Wydawnictwo M, 2016.
- Franciszek, Adhortacja apostolska *Christus vivit*, Kraków: Wydawnictwo M, 2019.
- Franciszek, Adhortacja apostolska *Evangelii gaudium*, Kraków: Wydawnictwo M, 2013.
- Franciszek, Adhortacja apostolska *Querida Amazonia*, Kraków: Wydawnictwo M, 2020.
- Gózdź K., *Kto wierzy, nigdy nie jest sam*, Kieleckie Studia Teologiczne 14 (2015), 145–157.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań: Pallottinum, 2002.
- Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Interpretacja Dogmatów*, w: *Od wiary do teologii. Dokumenty Międzynarodowej Komisji Teologicznej 1969–1996*, red. J. Królikowski, Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów, 2000, 273–302.
- Ireneusz z Lyonu, *Adversus haereses*, Studia Antiquitatis Christiane Series Nova 17, tłum. z gr. W. Myszor, Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2016.
- Jankowski A., *Kerygmat w Kościele Apostolskim*, Częstochowa: Częstochowskie Wydawnictwo Diecezjalne Regina Poloniae, 1989.
- Jan Paweł II, Encyklika *Redemptoris Missio*, w: *Dziela zebrane Jana Pawła II*, t. 1, Kraków: Wydawnictwo M, 2006, 333–392.
- Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Christifideles laici*, w: *Dziela zebrane Jana Pawła II*, t. 2, Kraków: Wydawnictwo M, 2006, 221–294.
- Lekan J., *Kerygma i mistagogia w zbawczym spotkaniu współczesnego człowieka z Bogiem*, Teologia w Polsce 8, 2 (2014), 71–86.
- Paweł VI, Adhortacja apostolska *Evangelii nuntiandi*, Wrocław: TUM Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, 2001.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, opracował Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich, Poznań: Pallottinum, 2000⁴.
- Prado Flores J.H., *Nowi ewangelizatorzy dla Nowej Ewangelizacji*, Poznań: Wydawnictwo św. Wojciech, 2013.
- Przyczyna W., *Ewangelizacja*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2006, 254–257.
- Ryś G., *Pierwsze jest pierwsze*, Kraków: Studio Słowa, 2015.
- Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2002: Pallottinum, 104–166.
- Woźnica A., Słomka J., *Radical nature of pope Francis's ecclesiology*, Teologia w Polsce 15, 1 (2021), 107–122.
- Zborowski M., *Jakie poznanie Syna przynoszą kerygmatyczne formuły „za nas” i „dla nas” (por. Rz 4, 25)?*, w: *Imago Dei – Imago Christi. Na Obraz Boży*, red. A. Małek, Ł. Rzepka, Kraków 2018, 31–47.
- Zborowski M., *Kerygmat w ujęciu papieża Franciszka. Refleksje dogmatyczno-pastoralne*, Teologia w Polsce 13.2 (2019), 261–280.
- Zborowski M., *Siedem cech charakteryzujących nową ewangelizację*, Annales Missiologici Posnanienses 25 (2020), 57–69.

NETOGRAFIA:

- <https://www.ekai.pl/dokumenty/audiencja-generalna-papieza-franciszka-16-listopada-2022/> (dostęp: 19.08.2023).
- <http://www.snebytom.pl/wp-content/uploads/2015/02/ProjektPastoralnySESA.pdf> (dostęp: 2.09.2023).

WYKAZ SKRÓTÓW

- ChV – Franciszek, Adhortacja apostolska *Christus vivit* [25.03.2019]
- DCE – Benedykt XVI, Encyklika *Deus caritas est* [25.12.2005]
- EG – Franciszek, Adhortacja apostolska *Evangelii gaudium* [24.11.2013]
- KK – Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium* [18.11.1964]
- KKK – *Katechizm Kościoła Katolickiego* [11.10.1992]
- QA – Franciszek, Adhortacja apostolska *Querida Amazonia* [2.02.2020]

**ECCLESIOLOGICAL EFFECTS OF THE KERYGMA
HOW THE FIRST MESSAGE BUILDS
THE CHURCH ACCORDING TO POPE FRANCIS**

Summary

Kerygma is a message causing many different effects. In the theology of Pope Francis, the emphasis falls primarily on the ecclesiastical consequences of proclaiming the kerygma. It is a creative, renewing and salvation message. God is the one, who reveals himself during this proclamation, who gives life to the new creation, sustains it, and takes care of its fulfillment. The effects of the kerygma mentioned by the Pope can be presented in an introductory key. The Kerygma renews and builds the Church, introducing into personal and harmonious relationships with all persons of the Holy Trinity, allows to discover the meaning of blessing and mission, as well as helps to understand and accept the Church's teaching. Therefore, according to Francis, the kerygma is a message that must be at the center of the evangelizing activity and life of the Church.

Key words: kerygma, pope Francis, preaching, introduction, salvation

Michał ZBOROWSKI – doktor teologii dogmatycznej, członek Towarzystwa Teologów Dogmatyków oraz Katolickiego Stowarzyszenia Civitas Christiana. Naukowo zajmujący się chrystologią, kerygmatem oraz metodami przepowiadania Słowa Bożego. ORCID: 0000-0001-9927-6397
Kontakt e-mail: zborowskimichal88@gmail.com